

АЛІТЕРАЦІЯ ТА АСОНАНС ЯК ЗАСОБИ ЗВУКОПISУ В ОДАХ ГОРАЦІЯ

Досліджено звукопис од Горація (65–8 рр. до н.е.) – одного з найславетніших ліриків Риму, значення творчості якого для європейської літератури і української зокрема не втрачає своєї актуальності. Підкреслено, що звукопис здійснюється поетом у одах через систему звукових повторів – алітерацію і асонанс, які виконують в одах такі функції: 1) ритмічну; 2) композиційну; 3) емоційно-експресивну; 4) змістову. Розглянуто види алітерації і асонансу. Вказано на особливу роль комплексного використання поетом алітерації з асонансом.

Ключові слова: евфонія, звукопис, літерація, асонанс.

Милозвучність була сформульована ще в античних риториках як одна з найважливіших стилістичних вимог [1]. Евфонія передбачала найдосконаліше поєднання звуків, зручне для вимови і приємне для слуху.

Арістотель вважав найсуттєвішою стилістичною вимогою до фонетичної сторони мови – щоб написане було зручне для читання і для вимови [2, с.180]. На думку Цицерона, є дві речі, які приносять насолоду слухові – *sonus et numerus* (звучання і ритм) [16]. Звуковий лад поетичної мови мав велике значення для римлян у зв'язку з винятково високою культурою художнього слова у класичний період, який репрезентує представник славного сузір'я римських поетів епохи принципату Августа – Квінт Горацій Флакк (65–8 рр. до н.е.), який акумулював у своїй творчості найвищі гуманістичні здобутки античного мистецтва, давши на віки блискучий взірець поетичної досконалості.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю у вітчизняній літературі системних і об'ємних наукових праць, присвячених проблемі стилістичної ролі звукопису в одах Горація. Лише окремі аспекти її висвітлюються у низці публікацій, зокрема в книзі-есе „Студії одного вірша” Андрія Содомори [6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 15].

Метою нашої наукової розвідки є аналіз засобів звукопису в одах Горація.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

1) визначити корпус засобів звукопису;

2) проаналізувати типи звукових повторів в одах як способу передачі змістової “інформації в образах”.

Для досягнення особливої виразності, образності мови поет застосовує різноманітні фоно-стилістичні засоби. Вони служать втіленню задуми поета, посилюючи при цьому інші експресив-

ні засоби поетичної мови. Ними суттєво формується краса художнього тексту. Особлива роль відведена засобам звукопису. Звукопис – особливий добір слів, які своїм звучанням сприяють образній передачі думки [4, с.186]. Вони забезпечують довершеність, поглиблення змісту од, здійснюючи при цьому естетичний вплив на читача, викликаючи зорові, слухові та інші асоціації.

В одах звукопис здійснюється поетом через систему звукових повторів – алітерацію і асонанс, які виконують такі функції: 1) ритмічну, тобто служать своєрідними скріпами віршового рядка, забезпечуючи їх єдність, а також гарне звучання; 2) композиційну; 3) емоційно-експресивну; 4) змістову, тобто підкреслюють логічно важливі слова, художні образи, підкріплюють граматичний зв'язок слів у тексті.

Алітерація (лат. *ad – do ma littera – littera*) – повторення однорідних приголосних задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його смислового зв'язку [5, с. 28].

В одах Горація найчастішими є такі види алітерації:

1. **Алітерація одноразова або багаторазова:**
Pallida mors aequo pulsata pede / pauperum tabernas / Regumque turres (C.I.4,13-14).

2. **Алітерація одного або кількох звуків:**

• **Алітерація подвійна (парна).**

В одах Горація є такі варіації подвійної алітерації: *pp dd* *proculus*, / *Plena dives ut in domo* (C.IV.12,23-24); C.III.24,59-60: *pp ff* *Cum periura patris fides / Consortem socium fallat*; C.I.25,17-18: *pp mm* *Laeta quod pubes hedera virenti / Gaudeat pulla magis atque myrto*; II.1,1: *mm cc* *Motum ex Metello consule civicum*; C.III.14,14-16: *t mm t* *ego nec tumultum / Nec mori per vim metuam tenente / Caesare terras*; C.III.29,55-56: *vv pp* *Virtute me involvo probamque / Pauperiem sine dote quaero*; C.I.18,15-16: *vv pp v* *Et tollens vacuum plus nimio Gloria verticem / Arcanique Fides prodiga perucidior vitro*; C.III.2,13-16: *dd pp mm pp tt*: *Dulce et decorum est pro patria mori: / Mors et fugacem persequitur virum / Nec parcat imbellis iuventae / Poplitibus timidoque tergo*.

• **Алітерація поперемінна (почергова).**

Зустрічається в одах у двох різновидах:

а) алітерація паралельна:

mm mp mp C.III.29,57-58: *Non est meum si mugiat Africis / Malus procellis, ad miseris preces / Decurrere*; *nc nc* C.III.16,22-23: *nil cupientium / Nudus castra peto*; *np np* C.IV.2,3-4: *Nititur pinnis*

vitreo daturus / Nomina ponto; pr pr C.I.29,11-: Pronos relabi posse rivos; tl tl C.III.15,13-14: Te lanae prope nobilem / Tonsae Luceriam; vm vm C.IV.8,28: virum Musa vetat mori.

б) алітерація хіастична (перехресна):

cp pc C.IV.5,24: Culpam poena premit comes; fp pf C.III.6,19-20: Hoc fonte derivata clades / In patriam populumque fluxit; mp pm C.IV.5,33: Te multa prece te prosequitur mero; md dm C.II.12,13: Me dulces dominae Musa Licymniae; pr rp C.II.18,33-34: Rauperi recluditur / Regumque pueris; rt tr C.III.3,60-61: reparare Troiae / Troiae renas- cens; sd ds C.III.1,18-19:... non Siculae dapes / Dulcem elaborabunt saporem; lt lt C.III.17,8-9: Litoribus tenuisse Lirim / Late tyrannus.

3. Алітерація суміжна, сполучена, розділена

Алітерацію суміжну, сполучену або розділену одним словом поет використовував в одах практично майже з усіх букв алфавіту. Наприклад:

C C.I.1,27-28: Seu visast catulis cerva fidelibus / Seu rupit teretes Marsus aper plagas; D C.I.1,1-2: Maecenas atavis edite regibus / O et praesidium et dulce decus meum; F C.IV.4,57-60: Duris ut ilex tonsa bipinnibus / Nigrae feraci frondis in Algido / Per damna / per caedes ab ipso / Ducit opes animumque ferro;

G C.I.15,9-12: Eheu / quantus equis / quantus adest viris / Sudor! Quanta moves funerae Dardanae / Genti! Iam galeam Pallas et aegida / Currusque et rabiem parat; L C.I.19,1-4: Mater saeva Cupidinum / Thebanaeque iubet me Semeles puer / Et lasciva Licentia / Finitis animum reddere amoribus; M C.I.12,45-48: Crescit oculto velut arbor aevo / Fama Marcellis; micat inter omnes / Iulium sidus / velut inter ignes / Luna minores.

Частою в мові Горація є буква **m** у кінці слова і повтор її на початку наступного. Наприклад: C.II.7,5-8: Pompei / meorum prime sodalium / Cum quo morantem saepe diem mero / Fregi / coronatus nitentes / Malobathro Syrio capillos?; а також у кінці одного та на початку наступного рядка: C.II.20,17-20: Me Colchus et / qui dissimulat metum / Marsae cohorts / Dacus et ultimi / Noscent Geloni / me peritus / Discet Hiber Rhodanique potor.

N C.III.6,45-48: Damnosa quid non inminuit dies? / Aetas parentum / peior avis / tulit / Nos pequiores / mox daturus / Progeniem vitiosiore. Частішою в одах Горація є алітерація з **N** на початку складів.

Однак домінує алітерація букв **P**: C.I.1,18-20: Quassas / indocilis rauperiem pati / Est qui nec veteris rocula Massici / Nec partem solido demere de die / Spernit; R C.I.1,15-17: Luctantem Icariis fluctibus Africum / Mercator metuens otium et oppidi / Laudat rura sui / mox reficit rates; S C.I.12,17-20: Unde nil maius generatur ipso / Nec viget quicquam simile aut secundum / Proximos illi tamen occupa-

vit / Pallas honoribus; T C.I.1, 7-10: Hunc / si mobilium turba Quiritium / Certat tergeminis tollere honoribus / Illum / si proprio condidit horreo / Quidquid de Libycis verritur areis; V C.I.4,1-4: Solvitur acris hiemps grata vice veris et Favoni / Trahuntque siccas machinae carinas / Ac neque iam stabulis gaudet pecus aut arator igni / Nec prata canis albiscant pruinis.

Горацій найчастіше використовує **розділену алітерацію**. Вона застосовується для підкреслення найважливіших – логічно або евфонічно – місць у фразі. Напр.: C.I.15,16-20: Nequiquam thalamo graves / Hastas et calami spicula Cnosii / Vitabis strepitumque et celerem sequi / Aiacem / tamen / heu serus! Adulteros / Crines pulvere collines (Від списів і від кносських стріл / Спальня не вбереже: ударить і там гроза, / Мужній воїн Аянт хутко й туди вбіжить, / І хоч пізно, а все ж, о перелюбнику, / Вкриє пил твої кучері!) [3, с. 29].

У текстах Горація зустрічаємо алітерацію, розділену гіпербатомом, що надає, на нашу думку, можливості досягти більшої експресії у змалюванні краю, куди поет зверне, якщо Парки злі перекреслять його мрії, туди, де солодко для овець, де річка Галез і де Фалант-Лаконець мав владу: C.II.6,9-12: unde si Parcae prohibent iniquae / Dulce pellitis ovibus Galaesi / Flumen et regnata petam Laconi / Rura Phalanto.

Як бачимо з наведених прикладів, Горацій для створення алітераційного ефекту використовує ініціальну позицію приголосного, яка завжди сильніша, ніж наступні, що дозволяє йому досягнути особливої звукової та інтонаційної виразності.

В одах Горацій застосовує 196 алітерацій. Із них 168 суміжних, сполучених або розділених (86%), 8 подвійних (4%), 7 паралельних (3,5%), 9 хіастичних (4,5%), 4 розділених гіпербатомом (2%). Домінує, як бачимо, алітерація суміжна, сполучена і розділена. Її поет використовує практично з усіма буквами алфавіту. Найчастотнішою є алітерація **P** – 39 уживань, що становить 23%; алітерація **M** – 26 уживань (15%); алітерація **T** і **D** – по 18 уживань (по 11%); **C** і **V** – по 11 уживань (по 6,5 %); **L**, **F** – 10 уживань (по 6 %); **N**, **R** – по 7 уживань (по 4,5 %); **G** – 5 уживань (3%); **S** – 6 уживань (3 %).

Отже, Горацій дуже часто і майстерно застосовує алітерацію в її різновидах, різноманітних варіаціях, що сприяє підсиленню звукової та інтонаційної виразності й ритмічності тексту, виокремленню логічно важливих слів, художніх образів.

У фоностилістичному вжитку Горація є **асонанс** (від лат. *assono* – звучу до ладу) – концентроване повторення голосних звуків у поетичному рядку чи строфі, яке витворює ефект милозвучності [5, с.67].

В одах Горация наявні такі види асонансу:

1. Повтор того самого голосного, суміжного, сполученого або розділеного одним словом:

A C.I.1,11-14: Gaudentem patrios findere sarcu-
lo / Agros Attaliciis condicionibus / Numquam demoveas, ut trabe Cypria / Myrtoum pavidus nauta secet mare; **E** C.I.8,5-8: Cur neque militares / Inter aequales equitat, Gallica nec lupatis / Temperat ora frenis? / Cur timet flavum Tiberim tangere?; **I** C.I.7,29-32: Ambiguam tellure nova Salamina futuram. / O fortes peioraque passi / Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas; / Cras ingens iterabimus aequor; **O** C.I.1,16-17: Mercator metuens otium et oppidi / Laudat rura sui; mox reficit rates / Quassas, indocilis pauperiem pati; **U** C.I.16,17-20: Ire Thyesten exitio gravi / Stravere et altis urbibus ultimate / Stetere causae, cur perirent / Funditus inprimeretque muris.

2. Ряд голосних на початку слів, який зустрічається у поета в таких варіаціях:

Ioa: C.I.2,45-48: Serus in caelum redeas, diu que/ Laetus intersis populo Quirini, / Neve te nostris vitiis iniguum / Qcior aura; **auo** C.I.4,5-8: Iam Cytherea choros ducit Venus imminente luna, / Iunctaeque Nymphis Gratiae decentes / Alterno terram quatunt pede, dum graves Cycloperum / Volcanus ardens urit officinas; **aaa**: C.I.31,5-8: Non aestuosae grata Calabriae / Armenta, non aurum aut ebur Indicum, / Non rura, quae Liris quiaeta / Mordet aqua taciturnus amnis; **ioia**: C.II.2,21-24: Vocibus, regnum et diadema tutum / Deferens uni propriamque laurum, / Quisquis ingentes oculo irrertorto / Spectat acervos; **au**: C.II.6,1-4: Septimi, Gades aditure mecum et / Cantabrum indoctum iuga ferre nostra et / Barbaras Syrtes, ubi Maura semper / Aestuatur unda; **eaia**: C.III.3,9-12: Hac arte Pollux et vagus Hercules / Enisis arces attigit igneas, / Quos inter Augustus recumbens / Purpureo bibet ore nectar; **aeia**: C.IV.2,21-24: Flebili sponsae iuvenemve raptum / Plorat et vires animumque Moresque / Aureos educit in astra nigroque / Invidet Orco; **ai-ia**: C.I.2,41-44: Sive mutata iuvenem figura / Ales in terris imitaris, almae / Filius Maiae, patiens vocari / Caesaris ultor; **aa-ii**: C.II.1,25-28: Iuno et deorum quisquis amicior / Afris inulta cesserat impotens / Tellure, victorum nepotes / Rettulit inferias Iugurthae; **ia-ai**: C.III.7, 21-24: Frustra: nam scopulis surdior Icari / Voces audit adhuc integer. At tibi / Ne vicinus Enipeus / Plus iusto placeat cave; **ii-aa-ii**: C.I.15,33-36: Iracunda diem proferet Ilio/ Matronisque Phrygum classis Achillei; / Post certas hiemes uret Achaicus / Ignis Iliacas domos.

3. Повтор того самого голосного в різних місцях фрази:

• на початку і в кінці рядка:

C.I.2,41-44: Sive mutata iuvenem figura / Ales in terris imitaris, almae / Filius Maiae, patiens voca-

ri / Caesaris ultor.

• у кінці рядків:

C.I.5,9-12: Qui nunc te fruitur credulus aurea, / Qui semper vacuam, semper amabilem / Sperat, nescius aurae/ Fallacis. Miseri, quibus / Intemptata nites.

Отже, Гораций активно використовує асонанс – 96 випадків. Найчастотнішим з асонансів є повтор того самого голосного – 45 уживань (47%). Домінує асонанс голосного „А” – 25 уживань (55%). А решта виглядає так: „І” – 10 уживань (22%), „Е” – 5 уживань (11%), „О” – 4 уживання (9%), „У” – одне уживання (3%).

Особливу силу, ритмічність висловлювання надає одам комплексне використання *алітерації* з *асонансом*. Часто Гораций вдало пов’язує одну і другу фігуру або ланцюжково, або на відстані, або інверсовано. Зокрема спостерігаємо:

aa pp: C.III.2,1-4: Angustam amice pauperiem pati / robustus acri militia puer / Condiscat et Parthos feroces / Vexet eques metuendus hasta; **ar ar**: C.III.5,25-28: Auro repensus scilicet acrior / Miles redibit. Flagitio additis / Damnum: neque amissos colores / Lana refert medicate fuco; **ap pa**: C.III.6,45-48: Damnosa quid non inminuit dies? / Aetas parentum, peor avis, tulit / Nos nequiores, mox daturos / Progeniem vitiosiore; **at ta**: C.I.23,9-12: Atqui non ego te tigris ut aspera/ Gaetulusve leo frangere sequor: / Tandem desine matrem / Tempestiva sequi viro; **ca ca c**: C.II.19,29-32: Te vidit insons Cerberus aureo / Cornu decorum, leniter atterens / Caudam et recedentis trilingui / Ore pedes tetigitque crura; **ca ac**: C.II.1,23-24: Et cuncta terrarum subacta / Praeter atrocem animum Catonis; **fi if**: C.III.3.7-8: Si fractus illabatur orbis / Impavidum ferient ruinae; **it it**: C.III.4,41-44: Vos lene consilium et datis et dato / Gaudetis, almae. Scimus, ut impios / Titanas imanemque turbam / Fulmine sustulerit caduco; **la al**: C.III.14,25-28: Lenit albescens animos capillus / Litium et rixae cupidus protervae; / Non ego hoc ferrem calidus iuventa / Consule Planco; **mm aa**: C.III.5,9-12: Sub rege Medo Marsus et Apulus, / Anciliorum et nominis et togae / Oblitus aeternaeque Vestae, / Incolumi Iove et urbe Roma?; **mm oo**: C.I.1,16-17: Mercator metuens otium et oppidi / Laudat rura sui; **mae ma ma**: C.III.10,17-20: Parcas, nec rigida mollior aesculo / Nec Mauris animum mitior anquibus / Non hoc semper erit liminis aut aquae / Caelestis patiens latus; **ma ma c c**: C.IV.11,33-36: (Non enim posthac alia calebo / Femina) condisce modos, amanda / Voce quos reddas: minuentur atrae / Carmine curae; **ma am**: C.III.29,60-64: Ne Cypriae Tyriaeque merces / Addant avaro divitias mari: / Tum me biremis praesidio scaphae / Tutum per Aegaeos tumultus / Aura feret geminusque Pollux; **os so**: C.III.27,9-12: Antequam stantes repetat paludes / Imbrium divina avis imminentum / Oscinem corvum prece suscitabo /

Solis ab ortu; ra ar: C.I.16,25-28: *Misit furem; nunc ego mitibus / Mutare quaero tristia, dum mihi / Fias recantatis amica / Opprobriis animumque reddas; ss oo:* C.I.12,53-56: *Ille seu Parthos Latio imminentes / Egerit iusto domitos triumpho / Sive subiectos Orientis orae / Seras et Indos; sa as cc:* C.II.8,13-16: *Ridet hoc, inquam, Venus ipsa, rident / Simplices Nymphae ferus et Cupido / Semper ardentis acuens sagittas / Cote cruenta; sip sip:* C.II.19,25-28: *Quamquam choreis aptior et iocis / Ludoque dictus non sat idoneus / Pugnae ferebaris; sed idem / Pacis eras mediusque belli; ti it:* C.I.10,13-16: *Quin et Atridas duce te superbos / Pio dives Priamus relicto / Thessaloque ignes et iniqua Troiae / Castra fefellit; um mu:* C.III.6,41-44: *Portare fustes, Sol ubi montium / Mutaret umbras et iuga demerit / Bobus fatigatis amicum / Tempus agens abeunte curru.*

Горацій використовує 21 варіацію поєднання алітерації з асонансом. Це дозволило поетові досягти особливого ефонічного ефекту.

Фонетична організація поетичної мови спроможна давати інформацію „в образах”. Створенню звукових образів сприяє вживання поетом комплексу експресивних засобів фоніки. Наведено кілька прикладів.

За допомогою багаторазової алітерації *p* Горацій створює звукообраз смерті: C.I.4,13-16: *Pallida Mors aequo pulsata pede pauperum tabernas / Regumque turres. O beate Sesti, / Vitae summa brevis spem nos vetat incohare longam. / Iam te premet pox fabulaeque Manes* (Бліда смерть б'є однаковою стопою в хижини бідняків і брами царів. О щасливий Сестію, швидкоплинність життя забороняє нам будувати далекосяжну надію. Вже нависла над тобою ніч і фабули царства тіней). Саме алітерація *p* закріплює у свідомості читача цей звукообраз.

В оді II.1,17-20 чотирма рядками поет зображує війну. Алітерація і анафора сприяють закріпленню в уяві читача цього звукообразу: *Iam nunc minaci murmure cornuum / Perstringis auris, iam litui strepunt, / Iam fulgor armorum fugaces / Terret equos equitumque voltus* (Вже нині чутний грізний рев ріжків, уже сурми грають, уже блиск зброї лякає коней, які тікають).

Отже, Горацій майстерно застосовує в одах алітерацію та асонанс, які сприяють створенню художньо-естетичних ефектів і викликають зорові, слухові та інші асоціації. Горацій на прикладі звукопису од продемонстрував багатство виразних можливостей латинської мови, а сам поет утвердив себе неперевершеним майстром звукових образів. Подібне дослідження можна поширити і на еподи, сатири, послання поета.

Література

1. Античные риторика: [переводы] / под ред. А.А.Тахо-Годи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 352 с.
2. Аристотель. Поетика / Аристотель; [пер. зі старогр. Б.Тен.]. – К.: Мистецтво, 1967. – 134 с.
3. Горацій. Твори / Горацій; [пер., передм., прим. А. Содомори]. – К.: Дніпро, 1982. – 254 с.
4. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др.]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 340 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / [редкол.: Т.Р. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко]. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
6. Содомора А. Час у поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1977. – Вип. 45. – С.75-82.
7. Содомора А. Концепція людської діяльності в поетичних образах оди Горація “До Мецената” / А.Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1978. – Вип. 49. – С. 115-122.
8. Содомора А. Світлотіньові і кольорові контрасти в поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1979. – Вип. 55. – С.118-127.
9. Содомора А. Поєднання слів як засіб творення образів у поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., – 1980. – Вип. 60. – С. 145-155.
10. Содомора А. Власні імена в поетичних образах Горацієвих од / А. Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1983. – Вип. 19. – С.93-101.
11. Содомора А. Жива античність / Андрій Содомора. – К.: Молодь, 1983. – 230 с.
12. Содомора А. Простір як елемент образності в поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія: респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1984. – Вип. 74. – С.111-117.
13. Содомора А. Наодинці зі словом / Андрій Содомора. – Львів: Літопис, 1999. – 457 с.
14. Содомора А. *Sub aliena umbra* (“Під чужою тінню”): [роман-есе]. – Львів: Літопис, 2000. – 334 с.
15. Содомора А. Студії одного вірша / Андрій Содомора. – Львів: Літопис, 2006. – 364 с.
16. Cicero M. *De oratore* / [ed. Klotz Reinholdus] / M. Cicero. – Lipsiae: Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXXXII. – Libri tres. – 460 s.
17. Horatii Flacci Q. *Carmina* / Q.F.Horatius. – Wien: Editio stereotypa minor, 1930. – 303 s.

The article is an investigation into the alliterative devices in the Odes by Horace (65 BC – 8 BC), one of the greatest Roman lyric poets whose influence on both the European and Ukrainian literatures, is immense. It is stressed that the alliterative devices the author employs in the odes are a set of sound repetitions, namely alliteration and assonance which functions in the odes are the following: 1) rhythmic, 2) compositional, 3) emotive and expressive and 4) content. Types of alliteration and assonance are examined. An important role of complex use of alliteration and assonance by the poet is stressed by the author of the article.

Key words: *euphony, alliterative devices, alliteration, assonance*

Детально проаналізована звукопись як фоностилістическе средство од, раскрыта ее роль в создании поэтических образов; подчёркивается, что звукопись осуществлена при помощи системы звуковых повторов: аллитерации и ассонанса, выполняющие в одах ритмическую, композиционную, эмоционально-экспрессивную и содержательную функции.

Ключевые слова: *эвфония, звукопись, аллитерация, ассонанс.*